university of groningen

umcg

University of Groningen

Implementatie van een antipestprogramma

Kaufman, Tessa ; Huitsing, Gijs

Published in:
Basisschool management

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2019

Link to publication in University of Groningen/UMCG research database

Citation for published version (APA):
Kaufman, T., & Huitsing, G. (2019). Implementatie van een antipestprogramma: Wat zijn de succes-ingrediënten? *Basisschool management*, *2019*(3), 10-13.

Copyright
Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the “Taverne” license. More information can be found on the University of Groningen website: https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment.

Take-down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): http://www.rug.nl/research/portal. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Download date: 05-10-2026

TESSA KAUFMAN
is promovenda aan de Rijksuniversiteit Groningen, vakgroep sociologie, t.m.l.kaufman@rug.nl.
GIJS HUITSING
is universitair docent aan de Rijksuniversiteit Groningen, vakgroep sociologie, g.e.huitsing@rug.nl.

Veel scholen gebruiken een gevalideerd antipestprogramma om te voldoen aan de wettelijke plicht om pesten tegen te gaan. Het succes van een programma staat of valt echter bij een goede implementatie. Wat kan een school doen om een antipestprogramma optimaal in te voeren en soepel te gebruiken? Dit artikel biedt een checklist met een overzicht van wetenschappelijk onderbouwde succes-ingrediënten voor de implementatie van een interventie zoals een antipestprogramma.

WAT ZIJN DE SUCCES-INGREDIËNTEN?

DE IMPLEMENTATIE VAN EEN ANTIPESTPROGRAMMA

Pesten is een probleem op veel scholen en van scholen wordt verwacht dat ze pesten bespreekbaar maken en effectief tegengaan[1]. De Nederlandse Wet Sociale Veiligheid verplicht scholen voor primair, voortgezet en middelbaar onderwijs om een sociaal-veiligheidsbeleid te voeren, een antipestcoördinator te hebben, en de veiligheidsbeleving van leerlingen te monitoren.
Scholen die een gevalideerd antipestprogramma gebruiken, dekken alle aspecten van de wet af. Toch staat of valt het succes van een antipestprogramma bij een goede implementatie[2]. Een goede implementatie betekent dat de school het programma uitvoert zoals bedoeld en dat alle onderdelen ervan worden uitgevoerd. Wanneer de implementatie niet volledig is, belandt veel kennis en materiaal in de bureaulades en wordt er te weinig tegen het pesten gedaan.
Het succes van de implementatie van een programma heeft de schoolleiding deels zelf in de hand, door het te transformeren van een los takenpakket naar een manier van handelen die in het dna van de school wordt verweven: van les naar cultuur. Maar hoe doet een school dat? In dit artikel bespreken we ingredienten om een antipestprogramma zo soepel en volledig mogelijk te gebruiken (implementeren). We illustreren deze ingrediënten aan de hand van onderzoek naar de implementatie van het KiVa antipestprogramma, omdat er wetenschappelijke onderbouwing is voor de effectiviteit van dit programma en er gericht onderzoek is uitgevoerd naar het belang van de implementatie. Eerst geven we een korte achtergrond van het KiVa-programma en onderzoek naar de implementatie daarvan, waarna we bespreken welke succesingrediënten bijdragen aan de implementatie van een antipestprogramma zoals KiVa.

KIVA: EEN SCHOOLBREED PROGRAMMA

KiVa is van oorsprong een Fins programma. KiVa is Fins voor 'leuk' en een acroniem voor de Finse zin 'tegen pesten'. Een KiVa-school is dus een 'leuke school'. KiVa probeert pesten te voorkomen en op te lossen door de aandacht te richten op de groep. Pesten wordt gezien als onderdeel van een verstoord groepsproces[3]. Om te pesten heb je de groep nodig en daarmee heb je de groep ook nodig voor de oplossing, is de redenering. Daarom probeert KiVa te bereiken dat pesters minder status en waardering krijgen van klasgenoten en dat leerlingen op durven te staan tegen pesten. Om dat teweeg te brengen heeft KiVa een schoolbreed programma met verscheidene componenten[4]: een tweedaagse START-training voor het hele team, thema-lessen voor alle leerjaren, een monitor om de veiligheidsbeleving van leerlingen halfjaarlijks te meten, een kernteam om het programma te coördineren en hardnekkige pestsituaties op te lossen, symbolen om de zichtbaarheid van het programma te vergroten (zoals posters in de school en hesjes voor de pleinwachten) en een module voor ouders[5].
Hoe implementeren scholen deze omvangrijke set aan componenten? Onderzoek uit Finland laat zien dat de implementatie verschilt per school[6].

HET IS BELANGRKIJK DE KEUZE VOOR HET PROGRAMMA GOED TE ONDERBOUWEN

Daarbij is gekeken naar het invullen van de monitor als maat voor implementatie. Ongeveer 40 procent van alle Finse KiVa-scholen blijkt elk jaar mee te doen

Tabel 1. Checklist met succes-ingrediënten voor de implementatie van een antipestprogramma

Organisatie/Schoolleiding
✓ Specifieke steun van schoolleiding voor het antipestprogramma
✓ Informeren van schoolpersoneel, leerkrachten, leerlingen en ouders
✓ Informeren vóór de start van het antipestprogramma
✓ Bij- en nascholen van (nieuwe) leerkrachten
✓ Zichtbaarheid van het programma, bijvoorbeeld met posters, pleinwacht-hesjes
✓ Gezamenlijke monitoring en evaluatie opnemen in jaarplanning en teamvergaderingen
✓ Aanstellen van een kernteam voor de coördinatie en ondersteuning van collega's
Gebruiker/Leerkrachten/Leerlingen
✓ Motivatie voor gebruik van het antipestprogramma
✓ Aansluiten bij taakopvatting
✓ Kennis over doelen en mogelijke effecten van het programma
✓ Vertrouwen in de uitvoerbaarheid van het programma door tijd en materialen beschikbaar te stellen en leerkrachten als team met het programma te laten werken
✓ Voorbereiden van de lessen (inclusief beschikbaar stellen van voorbereidingstijd)
✓ Inplannen van thema-lessen in het jaarplan
Interventie/Antipestprogramma
✓ Duidelijkheid over uitvoering
✓ Aansluiting bij missie en visie van de school
✓ Effectief in vergroten van schoolveiligheid

aan de monitor. De rest haakt af bij het monitoren van leerlingen: 25 procent al na één jaar, 20 procent na het tweede of derde jaar. Er is ook een kleine groep van ongeveer 15 procent van de scholen die de eerste drie jaar dat ze KiVa gebruiken niet meedoen met de monitor, maar daarna juist wel.

Ook leerkrachten verschillen onderling in hoeverre ze het antipestprogramma gebruiken zoals bedoeld. Uit een ander Fins onderzoek blijkt de helft van alle leerkrachten namelijk vrijwel alle KiVa-lessen volledig te geven, terwijl een derde van de leerkrachten alle lessen ook wel geeft, maar dan slechts de helft van alle bijbehorende werkvormen uitvoert[7]. De rest gaat voortvarend van start en geeft de eerste drie themalessen, maar haakt daarna af. Kortom, lang niet alle leerkrachten geven de KiVa-lessen volledig.

Een omvangrijk antipestprogramma met meerdere componenten zoals KiVa blijkt dus niet voor alle scholen en leerkrachten gemakkelijk volledig te implementeren. Hieronder bespreken we ingrediënten die scholen kunnen helpen om het programma zo volledig mogelijk te gebruiken.

SUCCES-INGREDIËNTEN VOOR IMPLEMENTATIE

De succes-ingrediënten bevinden zich op drie domeinen: dat van de *organisatie* (de *schoolleiding*), de *gebruiker (*de *leerkrachten)* en het *antipestprogramma*[8]. Tabel 1 geeft een checklist van de factoren die bij deze domeinen horen. Hieronder bespreken we deze factoren systematisch.

Schoolleiding: verspreid het woord

De schoolleiding speelt een cruciale rol in het gebruik van een antipestprogramma. Dat begint bij de keuze voor het programma. Het is van belang dat de schoolleiding deze keuze onderbouwt en het team hierover informeert. In de praktijk zien we dat veel scholen er voor kiezen om een werkgroep op te richten die zich oriënteert op meerdere antipestprogramma's. De werkgroep wint informatie in over deze programma's en presenteert deze aan het team, waarna het team een gezamenlijke keuze maakt. Daardoor voorkomen scholen een beslissing van bovenaf. Uiteindelijk is het vaak wel de schoolleiding die de definitieve keuze maakt, en vervolgens *steun* uitspreekt voor gebruik van het programma.

Als uiteindelijk voor een programma is gekozen, moet kennis over dat programma, maar ook over het belang van het aanpakken van pesten én van het goed uitvoeren van het programma, worden verspreid onder alle betrokkenen bij de school. Uit onderzoek naar KiVa in Finland bleek dat het *informeren* van zowel het schoolpersoneel, de leerlingen als ouders over KiVa het sterkst bijdroegen aan geslaagde implementatie[6]. Denk daarbij ook aan het *schoolwerkplan* en de *schoolwebsite*. Als iedereen op de hoogte is en meteen betrokken wordt, weten de betrokken partijen wat ze van elkaar kunnen verwachten en gaat de samenwerking makkelijker. De informatieoverdracht kan het beste plaatsvinden *voordat de school het programma gebruikt,* zodat alle betrokkenen geïnformeerd en gemotiveerd aan de start staan. Dit kan bijvoorbeeld bij een *START-training*.

Wanneer er later nieuwe leerkrachten op school komen, dienen zij ook *bijscholing* te krijgen.

Het informeren over het antipestprogramma doen scholen meestal schriftelijk of tijdens vergaderingen en ouderavonden, maar het *non-verbaal* en *visueel zichtbaar uitdragen* van het programma ▸

is minstens zo belangrijk. Zo werd in onderzoek naar KiVa gevonden dat iets ogenschijnlijk simpels als het dragen van zichtbare hesjes tijdens de pauzes een belangrijke voorspeller was voor volledig gebruik van KiVa[6]. De signalen herinneren medewerkers én kinderen voortdurend aan KiVa en zo wordt het wezenlijk onderdeel van de school.

Naast een goede communicatie is organisatie van belang. De schoolleiding kan bijvoorbeeld monitorings- en evaluatiemomenten opnemen in de *jaarplanning* en agenda van teamvergaderingen. Ook dient de school een *kernteam* aan te wijzen dat verantwoordelijk is voor het coördineren van de interventie[6]. Dat team 'staat' namelijk voor de interventie, stimuleert samenwerking en herinnert anderen aan de acties die moeten worden ondernomen. KiVa-teams krijgen ook extra training van professionele schoolbegeleiders ('expert-impulsen') en kunnen collega's ondersteunen bij vragen over bijvoorbeeld moeilijke groepen.

STEL VANAF HET BEGIN TIJD EN KENNIS OVER HET MATERIAAL BESCHIKBAAR

Leerkracht: professioneel rolmodel

Bij veel interventies zijn de leerkrachten degenen die de interventie meestal uitvoeren en hun inzet is daarmee cruciaal. Op die inzet heeft de schoolleiding vaak (indirect) invloed.

Inzet begint bij *motivatie:* leerkrachten zetten zich vooral in voor een interventie als ze verwachten dat het hen wat oplevert. Ze zetten zich minder in als het 'moet'. Het is dan ook een pré als de uitvoering van een antipestprogramma *aansluit bij de taakopvatting* van leerkrachten. Het helpt daarnaast dat leerkrachten weten wat de *effecten* van een goed uitgevoerde interventie kunnen zijn, bijvoorbeeld onrust in de klas verminderen of de schoolprestaties verbeteren[7]. Ook het ervaren of uitwisselen van succeservaringen helpt om de motivatie vast te houden.

Naast de inhoud van het programma dienen leerkrachten ook vertrouwen te hebben in de *uitvoerbaarheid*. Dat betekent dat leerkrachten verwachten dat ze bekwaam zijn in het uitvoeren van het programma en dat ze daar ook de middelen voor hebben. Daar kan de schoolleiding hen bij helpen, door hen voldoende *tijd en materiaal* te geven om met het programma te werken[7,9]. Een *training* kan ook een manier zijn om

leerkrachten bekend te maken met het materiaal van het antipestprogramma of juist om die kennis op te frissen: van 'kennen' naar 'kunnen'.
Het beschikbaar stellen van tijd en kennis over het materiaal dient al meteen vanaf het begin van de implementatie geregeld te zijn voor leerkrachten, zodat ze zich goed kunnen *voorbereiden*.
Onderzoek liet zien dat leerkrachten langduriger het KiVa-programma inzetten wanneer ze meer tijd besteedden aan het voorbereiden van de KiVa-lessen aan het begin van het jaar[7]. Een goede voorbereiding is het halve werk. Daarbij is het ook van belang om thema-lessen en andere activiteiten op te nemen in het *jaarplan*.
Positief is bovendien dat blijkt dat elke leerkracht KiVa kan gebruiken, ongeacht de sfeer in de klas. De mate waarin leerkrachten inschatten dat ze de klas rustig les kunnen geven ('klassenmanagement') en het enthousiasme bij de leerlingen blijken in onderzoek geen effect te hebben op implementatie-succes van het programma[7]. Leerkrachten die werken met onrustige of minder gemotiveerde klassen geven dus evenveel KiVa-lessen als leerkrachten die werken met meer meegaande klassen.

Keuze van de interventie: inhoudelijk sterk en uitvoerbaar

Natuurlijk ligt een groot deel van het gebruikersgemak bij het antipestprogramma zelf. Die keuze voor het antipestprogramma kan de schoolleiding zelf maken, maar het kan ook prettig zijn om die keuze samen met leerkrachten te maken. Voor hen is het motiverend om zelf inspraak te hebben en bovendien hebben leerkrachten mogelijk beter zicht op de uitvoerbaarheid van het programma.
In de keuze van het programma is het belangrijk is dat het niet alleen inhoudelijk sterk maar ook *uitvoervaar* is. Een uitvoerbaar programma maakt duidelijk hoe het moet worden ingezet en beschikt over genoeg materialen. Bovendien sluit een dergelijk programma aan bij de *visie en missie* van de school, omdat schoolleiding en leerkrachten hun schaarse tijd anders eerder besteden aan zaken die belangrijker lijken. Scholen hebben bijvoorbeeld verschillende visies op de mate van autoriteit van de leerkracht of verantwoordelijkheid van kinderen en dat vraagt om verschillende programma's.
Ook kan het motiverend zijn om te werken met een methode waarvan wetenschappelijk is aangetoond dat die de sociale veiligheid *effectief* kan verbeteren, bijvoorbeeld door pesten aan te pakken. Op de databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut staat informatie die kan helpen om een beeld te vormen bij de uitvoerbaarheid en effectiviteit van het programma.

IN HET DNA VAN DE SCHOOL

Kortom, de schoolleiding heeft invloed op een zo soepel en volledig mogelijk gebruik van een antipestprogramma. Dit kunnen schoolleiders op een directe manier doen, door steun voor het programma uit te spreken, alle betrokken partijen goed te informeren en een kernteam aan te stellen. Ook kunnen schoolleiders op een indirecte manier de implementatie van een antipestprogramma bevorderen, door de uitvoerders (vaak: leerkrachten) te stimuleren en te motiveren, door hen te ondersteunen met tijd, materiaal en intervisie en door een antipestprogramma te kiezen dat uitvoerbaar en effectief is. Zo verspreidt de kennis zich op drie niveaus: hoofd (weten), hart (voelen) en handen (toepassen).
De factoren die we in dit artikel hebben besproken zijn veelal afkomstig uit onderzoek naar de implementatie van antipestprogramma's in het algemeen, en KiVa in het bijzonder. Toch zijn er indicaties dat factoren op de domeinen van de organisatie, gebruiker en programma ook van toepassing zijn op interventies in andere organisaties, zoals bijvoorbeeld de zorg[8].
Hoe schoolleiders de checklist kunnen gebruiken om bij te dragen aan een goede implementatie is een vraag voor toekomstig onderzoek of 'best practice' ervaringen. We zijn benieuwd in hoeverre scholen succes-ingrediënten uit de checklist herkennen, hiaten zien in hun aanpak van pesten op hun school (bijvoorbeeld of op hun school alle ingredienten aanwezig zijn) en of er relevante ingrediënten missen. Met een goede checklist kunnen scholen het implementeren van een antipestprogramma hopelijk beter leren, zodat het onderdeel wordt van de dagelijkse gang van zaken en zich verankert in het dna van de school. BSM

Noten

1 Huitsing G., Oldenburg B., Veenstra R. (2018). Inleiding bij het themanummer: Het taboe van pesten doorbreken. Tijdschrift voor Conflicthantering 18: 5–8.
2 Haataja A., Voeten M., Boulton A.J., Ahtola A., Poskiparta E., et al. (2014). The KiVa antibullying curriculum and outcome: Does fidelity matter? Journal of School Psychology 52: 479–493.
3 Huitsing G., Van der Meulen M., Veenstra R. (2015). Pesten als groepsproces. In: Vermande MM, Van der Meulen M, Reijntjes A, editors. Pesten op school: Achtergronden en interventies. Den Haag: Boom, 2e druk. pp. 83–98.
4 Veenstra R., Huitsing G., Koens R., Munniksma F., Oldenburg B., et al. (2013). Het KiVa antipestprogramma: Signaleren en tegengaan van pesten. Kind en Adolescent Praktijk 12: 76–84.
5 Van Niejenhuis C.Y., Huitsing G., Veenstra R. (2015). Ouderbetrokkenheid bij het tegengaan van pesten: Handvatten voor een goede samenwerking. De Wereld van het Jonge Kind 42: 16–19.
6 Sainio M., Herkama S., Turunen T., Rönkkö M., Kontio M., et al. (2019). Sustainable antibullying program implementation : School profiles and predictors. Scandinavian Journal of Psychology.
7 Haataja A., Ahtola A., Poskiparta E., Salmivalli C. (2015). A process view on implementing an antibullying curriculum: How teachers differ and what explains the variation. School Psychology International 30: 564–576.
8. Fleuren M.A.H., Paulussen T.G.W.M., Van Dommelen P., Van Buuren S. (2014). Towards a measurement instrument for determinants of innovations. International Journal for Quality in Health Care 26: 501–510.
9. Ahtola A., Haataja A., Kärnä A., Poskiparta E., Salmivalli C. (2013). Implementation of anti-bullying lessons in primary classrooms: How important is head teacher support? Educational Research 55: 379–392.